

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник
для підготовки
до зовнішнього незалежного оцінювання

Харків
«Право»
2020

УДК 342 (477)
К65

Колектив авторів:
*Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, І. І. Дахова,
Є. В. Ткаченко, Б. С. Мохончук*

Конституційне право України : навч. посіб. для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, І. І. Дахова та ін.]. – Харків : Право, 2020. – 328 с.

ISBN 978-966-937-995-5

Посібник містить відповіді на ключові питання з навчального курсу «Конституційне право України», що виносяться на зовнішнє незалежне оцінювання студентів, які навчаються за спеціальністю «Право» та «Міжнародне право», відповідно до Програми вступного випробування, затвердженої наказом МОН України від 7 лютого 2020 р. № 152.

Для студентів усіх форм навчання, які готуються до складання зовнішнього незалежного оцінювання та підсумкового бакалаврського іспиту.

УДК 342 (477)

ISBN 978-966-937-995-5

© Слінько Т. М., Летнянчин Л. І., Дахова І. І.
та ін., 2020
© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

1. Конституційне право України як основа національного права

Конституційне право – це провідна галузь національного права, яка має важливе значення для національної системи права і в цілому для правової системи України. Конституційне право *розглядається в трьох аспектах*: як галузь права в системі національного права, як наука і як навчальна дисципліна. Конституційне право як *галузь права* в будь-якій державі є складовою частиною національної правової системи і виконує в ній вельми важливі завдання. Ця галузь права є сукупністю правових норм, що санкціонуються, визначаються і гарантуються державою. Але конституційне право відрізняється від інших галузей права насамперед специфікою тієї сфери суспільних відносин, на регулювання яких спрямовані її норми. Конституційне право України є провідною і фундаментальною галуззю національної правової системи.

Фундаментальність конституційного права обумовлена високою місією утвердження і гарантування державності Українського народу, територіальної цілісності, свободи і прав людини. Як *фундаментальна* вона характеризується і тому, що є самодостатньою, тобто власними нормами регулює підвідомче коло суспільних відносин, формує цілісний, завершений механізм правового регулювання; в них закладаються основи інших галузей права.

Це галузь *публічного* права, оскільки регулює суспільні відносини, де домінує публічний інтерес, – відносини, пов'язані із здійсненням влади народу, територіальною організацією держави тощо.

Конституційне право України є *провідною* галуззю правової системи України. Як і інші галузі, конституційне право являє собою сукупність правових норм, які регулюють певне коло суспільних відносин, що становлять предмет даної галузі. *Провідна роль* конституційного права України обумовлюється перш за все *особливою важливістю і значимістю суспільних відносин*, на регулювання яких спрямоване конституційне право України як система правових норм. Це відносини, які утверджують: 1) *демократичні основи конститу-*

ційного ладу; 2) демократичний статус людини і громадянина; 3) демократичні принципи здійснення влади.

Особливе місце конституційного права в системі галузей національного права проявляється і в тому, що воно своїм регулюванням охоплює суспільні відносини практично в усіх важливих сферах життєдіяльності. Конституційне право визначає характер політичних, економічних, соціальних, духовних і культурних відносин у конкретній державі і суспільстві. Універсалізм конституційного права пояснюється особливостями характеру предмета конституційно-правового регулювання, до якого відносять не лише становище особи в суспільстві і державі, питання організації державної влади, а й основи суспільного і державного ладу.

Основоположним гарантом і джерелом конституційного права є Конституція – Основний Закон суспільства і держави. Саме на її основі ухвалюються важливі державні рішення, приймаються закони та інші нормативно-правові акти.

1.1. Поняття та предмет конституційного права України

Конституційне право є провідною галуззю національного права, що являє собою сукупність правових норм, які визначають засади конституційного ладу, форми і порядок безпосередньої реалізації влади народом, закріплюють основні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх здійснення, регулюють взаємовідносини між державою та інститутами громадянського суспільства, систему і порядок функціонування вищих органів публічної влади.

Предмет правового регулювання – головна підстава для розподілу юридичних норм за галузями права. Існує певна складність у визначенні базової ознаки (ознак), яка б об'єднувала всі суспільні відносини в єдину систему, що складають предмет конституційно-правового регулювання. Адаже на відміну від інших галузей, де існує єдина ознака, яка дозволяє досить чітко ідентифікувати предмет регулювання (відносини щодо майна, праці, фінансів і т. д.), в конституційному праві спостерігаємо декілька критеріїв по визначенню предмета.

Усталеним є погляд на те, що категорія *політики* є тією ознакою (критерієм), що дозволяє відносити ті чи інші суспільні відносини до *предмета конституційно-правового регулювання*. Не випадково конституційне право досить часто називають політичним. Бо саме в політичній царині конституційно-правове регулювання найбільш значне й детальне. Йдеться насамперед *про відносини, пов'язані із здійсненням Українським народом влади* як безпосередньо, так і через представницькі органи влади: органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Народовладдя є ключовою категорією конституційного права. Звідси *предметом конституційно-правового регулювання* є виборче право та виборча система країни, особливості проведення референдумів, реалізації інших форм безпосередньої демократії (петицій, зібрань, демонстрацій, мітингів, походів, слухань та ін.), система вищих органів державної влади, їх структура, компетенція, процедурні аспекти реалізації влади, здійснення місцевого самоврядування як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування, конституційно-правовий статус останніх; відносини, пов'язані із встановленням територіального устрою країни, включно із визначенням автономного статусу Криму, спеціального статусу міст Києва та Севастополя; визначенням державних символів, статусу мов та ін.

Звичайно ж конституційне право України як провідна галузь вітчизняної правової системи регламентує основи правового статусу людини і громадянина, зокрема такі його елементи, як громадянство, принципи, конституційні права, свободи та обов'язки, гарантії.

Предметом конституційного права України є також основи конституційного ладу як основоположні принципи та найважливіші суспільні відносини, які виникають в економічній, соціальній, культурній, духовній, екологічній сферах, проте детальне регулювання цих відносин є предметом інших галузей права.

У зв'язку із демократизацією та лібералізацією суспільного життя конституціоналізацією охоплені базові інститути громадянського суспільства та принципи їх взаємовідносин із державою. Відповідно політичні партії, громадські організації, засоби масової інформації,

релігійні організації знаходять своє конституційно-правове визнання, гарантування й регламентування.

Таким чином, до **предмета конституційно-правового регулювання** умовно можна віднести *три типи суспільних відносин*: 1) суспільні відносини, які виникають у політичній сфері і пов'язані із конституюванням таких основних елементів державності, як народ, влада, територія; 2) відносини, що визначають основи правового статусу людини і громадянина та засади конституційного ладу; 3) відносини життєдіяльності базових інститутів громадянського суспільства.

1.2. Принципи конституційного права

У літературі під принципами конституційного права України розуміють засадничі ідеї та ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання¹.

Принципи конституційного права тісно *пов'язані з предметом галузі конституційного права*, а також *засадами конституційного ладу, юридичними властивостями конституції*.

Фактично принципи конституційного права України можуть бути відображені як система, що включає: принципи конституції України; принципи інститутів конституційного права України.

Оскільки Конституція України є нормативним актом найвищої юридичної сили, її принципи є вихідними для правової системи загалом.

Принципи Конституції України – це визначальні засади, головні ідеї, що закріплюють закономірності розвитку економічної, політичної та соціальної систем суспільства, правовий статус людини і громадянина. Конституційні принципи визначають сутність Конституції України, її зміст, а також основи всіх галузей національного права. Принципи мають нормативний характер, вони є обов'язковими для правотворчої і правозастосовної діяльності.

¹ Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. – К. : Видавництво Ліра-К, 2016. – С. 19.

До принципів Конституції України належать *принципи*: правової держави та верховенства права – обмеженого правління (побудова державного устрою на основі права, підпорядкованість влади праву); гуманізму (права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави); державного суверенітету (самостійність та незалежність держави у зовнішніх відносинах і у внутрішньодержавному житті); соціальної держави (соціальна спрямованість держави на забезпечення гідних умов існування індивіда); унітаризму (унітарна форма державного устрою, яка виключає можливість існування політично самостійних адміністративно-територіальних одиниць); республіканізму (республіканська форма правління); поділу влади (державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову); демократизму та народовладдя (визнання народу єдиним джерелом влади, який здійснює свою владу безпосередньо та через органи державної влади і місцевого самоврядування, демократичність процедур формування та здійснення влади); політичного, економічного та ідеологічного плюралізму (можливість існування у суспільстві різних політичних партій, світоглядів, заборона цензури); інші принципи конституції.

Принципи інститутів конституційного права України – це визначальні засади, головні ідеї, що закріплюють та відображають зміст окремих інститутів галузі конституційного права України. Ці принципи розвивають і деталізують загальні принципи Конституції України, спрямовують їх на конкретні групи суспільних відносин.

Виходячи з системи інститутів конституційного права України, можна виокремити *принципи*: основ конституційного ладу України; конституційно-правового статусу людини, зокрема принципи громадянства; форм безпосередньої демократії, зокрема принципи виборчого права; місцевого самоврядування; територіального устрою тощо.

Так, до принципів *інституту громадянства* належать принципи єдиного громадянства, запобігання виникненню випадків без громадянства, неможливості позбавлення громадянина України громадянства України, визнання права громадянина України на зміну громадянства, неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу

з громадянином України, рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України, збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України. До принципів *виборчого права* належать принципи загального, рівного, прямого виборчого права, вільних виборів, таємного, особистого голосування тощо.

2. Джерела конституційного права України

2.1. Поняття й система джерел конституційного права України

Джерела конституційного права у своїй сукупності утворюють надзвичайно складну як за структурою, так і за змістом динамічну систему, елементами якої є акти, що містять конституційно-правові норми. Величезна кількість конституційних відносин та різноманітність їх об'єктів обумовлюють різні види правових приписів, а відтак – різноманітність видів джерел конституційного права. У теорії держави і права джерела права розглядають у матеріальному і формально-юридичному розумінні.

У *матеріальному* сенсі під джерелом права розуміють фактичні умови життя – політичні, економічні, соціальні, духовні й культурні відносини. Вони визначають сутність і зміст права.

У *формально-юридичному* змісті під джерелом права розуміють засоби вираження, об'єктивації владної волі, форми, за посередництвом яких встановлюються й одержують обов'язкову силу норми права. Таким чином, *джерела конституційного права* – це способи зовнішнього вираження конституційно-правових норм, форми надання їм офіційного, загальнообов'язкового характеру.

Традиційними джерелами конституційного права в більшості країн світу є нормативно-правові акти, судові прецеденти, конституційні звичаї, внутрішньодержавні договори, а також принципи і норми міжнародного права. У деяких мусульманських країнах до джерел

права відносять зібрання релігійних норм, принципів, які впливають із Корану і Суни.

Основним джерелом конституційного права України є *нормативно-правові акти*.

До джерел конституційного права України можна віднести такі акти, як:

- Конституція України;
- акти всеукраїнського референдуму, зокрема, закони України;
- ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори;
- закони України прийняті Верховною Радою України (ст. 92 КУ).

До цього рівня регламентації можна віднести і Конституцію Автономної Республіки Крим, яка була затверджена Законом України від 23 грудня 1998 р.;

– практика Європейського суду з прав людини. Вона має застосовуватися національними судами як джерело права відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.;

– нормативні акти вищих та місцевих органів влади¹.

Важливим джерелом конституційного права України є юридичні позиції Конституційного Суду України. Визнаючи акти вищих органів публічної влади неконституційними Конституційний Суд України виконує роль «негативного» нормотворця. А сформульовані в результаті розгляду конкретних ситуацій у конституційному праві (особливо під час офіційного тлумачення Конституції України) юридичні позиції містять доктринально-нормативні положення, принципи, висновки, які мають важливе значення не лише для правозастосування, але й правотворчої діяльності. «Згідно з Основним Законом України рішення Конституційного Суду України є обов'язковими та остаточними, тому після їх опублікування викладені в них юридичні позиції Конституційного Суду України, перебуваючи в нормативній єдності з витлумаченими в цих рішеннях положеннями Конституції

¹ Указані джерела лише у своїй незначній частині можуть належати до джерел конституційного права. Передусім йдеться про регламентні акти, які стосуються порядку реалізації конституційних прав і свобод, статuti територіальних громад тощо.

України, *стають безпосереднім регулятором суспільних відносин, зокрема визначають зміст та обсяг конституційних прав і свобод»* (абзац другий підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 20 грудня 2018 року № 13-р/2018).

У світлі конституційної судової реформи 2016 р. до джерел конституційного права України слід віднести висновки щодо застосування норм права, які викладені в постановках Верховного Суду і є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права (ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р.). Для конституційного права особливу цінність матимуть такі висновки щодо публічно-правової сфери.

Практиці конституційного будівництва України новітньої доби відомі йі такі джерела конституційного права, як Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. (залишається чинною в частині, що не суперечить Конституції України 1996 р.), Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. (установчий державотворчий акт про який згадується в преамбулі Конституції України 1996 р.), Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування на період до прийняття Конституції України від 8 червня 1995 р. – політико-правовий документ, який втратив чинність у зв'язку з прийняттям Конституції України 1996 р.

Особливе місце серед джерел конституційного права України належить Конституції України, в якій закріплюються найбільш принципові державно-правові норми загального характеру. Вони мають найвищу юридичну силу, стосуються найважливіших сфер життя суспільства і держави: політичної, економічної, соціальної, духовної. Таким діапазоном змісту своїх норм Конституція України суттєво відрізняється від інших джерел конституційного права. Важливо й те, що в ній визначається багато інших видів джерел цієї галузі національної правової системи. Норми Конституції України мають універсальний та установчий характер.